

Değerlendirmeler

Prof. Dr. Rıza Filizok, *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yayını: 115, İzmir 2001, 160 s.

Bir araştırma disiplini olarak Yeni Türk Edebiyatı, Fuat Köprülü'den başlayarak Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Birol Emil gibi seçkin araştırmacıların bilimsel ve akademik katkılarıyla bir derinlik ve genişlik kazanmıştır. Aynı bilimsel geleneğe mensup Prof. Rıza Filizok, *Ziya Gökalp'in Edebî Tesiri Üzerine Bir Araştırma* (Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1991, 318 s.), *Şiirimizde Halk Edebiyatı Tesirleri Üzerine Notlar* (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yayını, İzmir 1991, IV+111 s.), *Ali Canip Yöntem'in Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma* (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını nu.: 114, İzmir 2001, 204 s.) adlı eserleriyle sahaya önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Profesör Filizok, Türk okuyucusunun karşısına bu kez farklı bir eserle çıkıyor: *Anlam Analizine Giriş*. Filizok'un son çalışması, dil ve edebiyat araştırmalarının temel problematiğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Araştırmacıya göre anlam bilimi, batılı dil ve edebiyat araştırmacılarınca uzun süre ihmal edilmiş olmakla beraber, bu sahaya ait çalışmalar ancak XX. yy.da gelişme imkânı bulabilmiş; çağdaş dil bilimi çalışmalarının başlaması ve semiyolojinin kurulmasıyla da yeni bir safhaya girmiştir. Batıda anlam bilimiyle ilgili kaydedilen bu gelişmeler, Türk okuyucusuna Fransız ve İngiliz filologlarınca yürütülen tercüme faaliyetleri neticesinde tanıtılabilmektedir. Dil bilimi, işaret bilimi ve anlam bilimiyle ilgili bu tercüme, hem bir fikir vermesi hem de bu sahalara dair Türkçe terminolojinin oluşumunu sağlaması açısından yararlı olmuştur. Aşağı yukarı son otuz yıldır anlam konusu, Türk ilim adamı ve araştırmacıları tarafından kaleme alınan telif eserlerde çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Teo Grünberg'in *Anlam Kavramı Üzerine Deneme*, Doğan Aksan'ın *Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi* ve Arda Dankel'in *Anlamın Kökenleri* söz konusu meselenin edebiyat sahası dışında nasıl ele alındığını göstermesi bakımından dikkate değer çalışmalardır. Ancak Profesör Filizok'un *Anlam Analizine Giriş* adını taşıyan değerli araştırması, dil ve edebiyat araştırmaları-

Değerlendirmeler

na yönelik bir çalışmadır. Eseri farklı ve bir o kadar önemli kılan da budur. Araştırmacı, eserin bu fark ve önemine dayanarak amacını şu şekilde ortaya koymaktadır:

"Biz bu araştırmamızda semioloji ile birlikte bu disiplinlerden de mümkün olduğu ölçüde yararlanarak anlam analizi yapmak zorunda olan edebiyat araştırmacısına gereken yeni ve geniş bir anlam anlayışını tespit etmeye çalıştık. Amacımızın dil ve edebiyat çalışmalarında gereken anlam analiziyle sınırlı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir."

Yazarın da belirttiği gibi, eser "edebî anlam analizi yapacakların dikkatini anlamın yeni tanımlarına, tavsiflerine, sınıflandırmalarına" çekebilirse, gaye hâsıl olacaktır.

Anlam Analizine Giriş, "Ön Söz" ve "Bibliyografya" dışında altı bölümden oluşmaktadır: "Giriş", "Batı Retoriğinde Anlam Tasnifleri", "İşaret Bilimi (La Semiologie) ve Anlam", "Dilbilimi ve Anlam", "Anlam Bilimi (Semantique)", "Yapısal Anlam Çözümlemesi".

Giriş adını taşıyan birinci bölümde ilk olarak "Felsefe ve Anlam Problemi" üzerinde durulmakta, Sokrates, Platon ve Aristoteles'ten itibaren süregelen felsefe disiplini içerisinde "kavram", "kelime" ve nesne" terimleri etrafında teşekkül eden anlam tartışmalarına değinilmektedir:

"Düşünürlerin büyük çoğunluğu bu terimler üzerinde anlaşmaktadır. Hem felsefe hem anlam bilimi çerçevesinde yüzyıllardır tartışılan şey, bu üç olgu arasındaki ilişkilerdir. "Kavram", "kelime" ve "nesne" üçlüsünün birbirleriyle ilişkileri temel problemi oluşturmaktadır: Kavramla kelimenin, kavramla nesnenin, nesneyle kelimenin bağıntıları ve bu bağıntıların hangisinden hangisine doğru olduğu, dolaylı mı dolaysız mı olduğu tartışmaların başlıca konularını teşkil etmektedir. Hemen hemen her felsefi akım bu üç kelimeyi tanımlayışıyla yahut terimler arasında kurduğu münasebetin çeşidiyle diğer felsefelerin anlam teorisinden ayrılır yahut onlara kattır." (s. 6)

Günümüzde batı dünyasında kelime, kavram ve nesne olgusunun yanında yer alan "pragmatik" alanındaki araştırmaların, anlam araştırmalarına yaptığı katkıya da dikkat çeken Profesör Filizok, doğu retoriğinde -ya da belâgatinde- "mütekellim", "muhatap" ve "iç ve dış konteks" gibi tabirlerle "sözün muktezâyı hâl"e uygunluğunun önemi üzerinde durulduğu, dolayısıyla bir pragmatik teorisinin oluşturulduğu, ancak bunun (batıdaki) modern pragmatik teoriden kapsam itibarıyla zayıf olduğunu da ilâve eder.

Girişte ikinci olarak "Mantık ve Anlam Problemi" üzerinde durulur, mantıkçıların anlam konusuna bakışı, onu ele alışı ortaya konulur. Yazara göre, bugüne kadar anlam araştırmalarına en büyük katkı, bütün bilimler için bir alet olarak tasarlanan mantıktan gelmiştir. Zira, günümüzde işaret bilimi ve anlam bilimi hareket noktası, prensip gaye vb. itibarıyla her ne kadar mantık biliminin dışında müstakil birer bilim dalı hüviyetini haiz gibi görünseler de her ikisi de hâlen mantığın buluşlarından yararlanmakta, geniş ölçüde onun terminolojisini temel almaktadır. Bu noktada (doğu ve batı) mantıkçıların meseleye bakış ve onu ele alış tarzları önem kazanmaktadır.

Tabiatıyla anlam, mantıkta "designatum" ve "denotatum" kavramlarıyla tayin edilir. Muhteviyatı birbirine ters orantılı bir biçimde artan ya da azalan "designatum" (işlem) ve "denotatum" (kaplam) sınırlarının tespiti, anlam analizinde metnin doğru anlaşılabilmesi için "olmazsa olmaz" türünden bir zarurettir. Metin analizinde bu iki unsur tespit edildiği zaman, görülecektir ki pek çok farklı ifade aslında aynı anlama gelmekte, aynı imiş gibi görünen pek çok ifade de hakikatte farklı anlamlar taşımaktadır. Bir başka deyişle bir edebî eserde bir nesneyi ifade etmek için birbirinden farklı mecazî ifadeler kullanılır. Fakat bu ifadelerin kaplamaları hep aynı kalır. Meselâ klâsik şiirimizde, bilindiği gibi şair, sevgilisinden "meh, meh-i tabân, serv-i hırâmân, sanem vb." şeklinde bahseder. Aslında bütün bu ifadelerden kastedilmek istenen "sevgili"dir. Bir metne edebîlik vasfı kazandıran temel unsurun o metin içerisinde "designatum" ve "denotatum"un hususî bir tarzda kullanımından doğduğunu kaydeden Profesör Filizok'a göre "edebî metinlerin işlemi hakikî, kaplamı belirsizdir." Aynı şekilde Filizok, klâsik şiirde sevgilinin adının zikredilmeyişini de, işlemin bilinebilirliği, fakat kaplamının bilinemezliği sebebine bağlar.

Girişte anlam analiziyle bağlantısı dolayısıyla "istidlâl"e de yer verilir. Düşünme faaliyetinin -terim ve önermeden sonra- üçüncü safhasını teşkil eden istidlâl, mantıkta "önermelerden bir sonuca varma, bilinenlerden bilinmeyen ortaya çıkarma faaliyeti" (s. 21) olarak tanımlanır. Eserde her üç şekline -indiksiyon (tüme varım), dedüksiyon (tümden gelim) ve analogi (benzetme)- de yer verilen "istidlâl" in edebiyat eserlerinde nasıl ve ne şekilde var olduğu şu şekilde açıklanır:

"İstidlâl, yazının tipine göre yazar tarafından hazır bir şekilde bazen verilir, bazen okuyucuya bırakılır. Edebî eser açısından istidlâl, bazen yazarın tespit ettiği şekilde bazen de okuyucunun tespit ettiği şekilde var olur. İstidlâle bağlı anlam, bu durumda bazen

Değerlendirmeler

mevcut bir metne bazen zihinde tamamlanmış bir yoruma ait olur."

(s. 22)

Böylece anlamın "ıztırarî" değil "istidlâlî" bir surette varlık plânına çıkışı vurgulanmış olur.

"Batı Retoriğinde Anlam Tasnifleri" adını taşıyan ikinci bölümde, batılı klâsik retorikçilerden Du Marsais, Pierre ve Fontanier'in anlam tasnifleri ve tasvifleri ele alınır, edebî sanatların -bilhassa "beyan"a ait olanları- esasında birer anlam formu, bu itibarla da antik çağdan beri batı retoriğinde bir araştırma ve inceleme konusu olduğu dile getirilir.

"İşaret Bilimi (La Semiologie) ve Anlam" başlıklı üçüncü bölümde Fransızların "semiologie", Anglosaksonların "semiotique" şeklinde adlandırdıkları işaret biliminin batıdaki doğuşu ve gelişimi üzerinde durulup, bu bilim dalı ve "semasiologie" (kavram bilimi)'de anlam probleminin nasıl ele alındığı ortaya konulur.

"Dil Bilimi ve Anlam" adlı dördüncü bölümde dil bilimine bağlı olarak kurulan ve onun bir alt dalı sayılan anlam bilimi (semantique)'nde anlam bahsi, dolayısıyla dil bilimcilerin anlam problemine bakışı ve yaklaşımları ele alınır.

"Dil bilimine bağlı anlam bilimi, 'Kelime nedir, kelimenin anlamları nelerdir, fonksiyonları nelerdir, bir kelimenin biçimi ve anlamı arasındaki bağıntılar nelerdir, kelimeler arası ilişkiler nelerdir, kelimeler görevlerini nasıl yaparlar?' gibi sorulara cevap arar. Yapısalcılıktan etkilenen günümüz dil bilimi, kelimeleri dilin bütünlüğü içinde inceler. Anlam değişimleri dil bilimine bağlı anlam biliminin en önemli bölümünü meydana getirir." (s. 51)

Beşinci bölümde, anlam bilimi (semantique) nin "tabîî dillerdeki kelimelerin anlamını inceleyen dil bilimi dalı" şeklinde önce genel bir tanımı yapılır, sonra çağdaş lengüistik ve semiyotikteki anlam bilimi tanımlarına ulaşılır. Yapılan bu tanımlamalarla aslında, okuyucu, anlam biliminin diğer bilim dallarındaki yeri ve tanımı hususunda batı dünyasında hâlen sürmekte olan tartışmalardan haberdar etmek gibi bir tutum sergilenir. Daha sonra da anlam biliminin "analytique", "structurale", "generative", "eş zamanlı" ve "art zamanlı" türlerine temas edilir.

Altıncı ve son bölümde ise "Yapısal Anlam Çözümlemesi"ne örnek oluşturması açısından "Bernard Pottier'in Yöntemi" ele alınır, Pottier'in dil bilimsel bildirişim şeması hatırlatılır:

"Dil bilimsel bildirişim, alıcı ile verici arasında bir mesaj alış verişini olarak tanımlanabilir. Anlam meselesi, ifade etme ve anlama

olgularıyla sıkı bir şekilde ilişkilidir. Verici ifade eder, alıcı anlar. Bildirişimin safbaları neyi ifade ettiğimizi ve neyi anladığımızı ve bu olguların mekanizmasını açıklar.” (s. 137)

Daha sonra verici, alıcı, mesaj, tabîî dil; kavramlaştırma (conceptualisation), ifade (enonciation); edinç (competence), edim (performance); dil konteksti, bildirişim şartları (la situation de communication) gibi bildirişim unsurlarının fonksiyonları açıklanır.

Yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi *Anlam Analizine Giriş*, Türkiye’de anlam konusunda dil ve edebiyat araştırmalarına yönelik ilk eser. Bu itibarla değerli bilim adamımız Prof. Dr. Rıza Filizok’u kutlar, bu konuda, saha-ya yönelik ilmî ve akademik seviyedeki araştırmalarını devamını dileriz.

Mevlüt ÇELİK

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Sayısı, S.:12/1 (Güz/1), Ankara 2001. Fiyatı: 2.000.000 TL.

Altı ayda bir yayımlanan derginin, 12. sayısının birinci cildinde, 14 Kasım 2001 tarihinde Türk Dil Kurumunda yapılan “Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Toplantısı Bildirileri” yer almaktadır.

Dergide ayrıca Gaspıralı İsmail Bey ile ilgili yazılardan oluşan özel bir bölüm de bulunmaktadır.